

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKY

Sexuální výchova žáků s mentální retardací a autismem na základní škole speciální.

Sexual education of students with autism and mental disability in special needs elementary school.

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Olga Opekarová, PhD.**

Autor: **Michaela Novotná**

Studijní obor: **Speciální pedagogika**

Akademický rok: **2009/2010**

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci **Sexuální výchova žáků s mentální retardací a autismem na základní škole speciální** vypracovala samostatně pod odborným vedením PhDr. Olgy Opekarové, PhD. V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu literatury.

Souhlasím s využitím této práce ke studijním účelům.

Praha, 29. března 2010

.....
podpis

Michaela Novotná

2

Tímto bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Olze Opekarové, PhD., za odbornou pomoc, podporu a profesionální vedení při zpracování práce.

Anotace

Sexualita je součástí bytí každého člověka. V této souvislosti a s tímto tématem musíme pracovat nejen u zdravého jedince, ale také u lidí s postižením.

Práce se dotýká tématu lidské sexuality ale i předsudků vůči sexualitě lidí s postižením.

Soustředí se na sexualitu, jako téma k výchově, vzdělávání a terapeutické činnosti v době školní docházky na základní škole speciální. Její začlenění do školních vzdělávacích plánů a následně praktické zakomponování tohoto tématu do výuky v jednotlivých předmětech.

Cílovou skupinu tvoří žáci s diagnózou autismus, což je v práci synonymum pro pervazivní vývojové poruchy, a dále diagnózu mentální retardace.

Annotation

Sexuality is a part of every human being's being. In this context and with this topic we have to work not only with the healthy individual but also with people with disabilities.

The work touches the theme of human sexuality but also the prejudice against the sexuality of disabled people. It focuses on sexuality as a topic for upbringing, education and therapeutical activities during the attendance of special needs elementary school. Its integration in school educational plans and following practical use of this topic during lesson of individual subjects.

Focus group is formed by students diagnosed with autism, which in fact is synonym for pervasive developmental disorders, and also students diagnosed with mental retardation.

OBSAH

TEORETICKÁ ČÁST

ÚVOD...	7
1. Sexuální výchova.....	8
2. Sexualita.....	9
2.1. Lidská sexualita	9
2.2. Forma sexuálního chování	9
3. Sexualita osob s postižením v kontextu s mezinárodními platnými právními předpisy	11
3.1. Deklarace práv mentálně postižených.....	11
3.2. Světová zdravotnická organizace	11
3.3. Normy sexuality v naší kultuře.....	12
4. Sexualita osob s postižením.....	13
4.1. Předsudky vůči sexualitě osob s mentálním postižením a autismem .	13
4.2. Sexualita osob s postižením	14
4.3. Sexualita osob s autismem.....	16
4.4. Sexualita osob s mentální retardací	18
5. Sexualita a její součásti v souvislosti s dětmi s autismem a mentální retardací	20
5.1. Sexuální zneužívání dětí s postižením	22
6. Základní škola speciální.....	23
7. Rámcově vzdělávací program pro základní školu speciální.....	24
7.1. Klíčové kompetence	24
7.2. Průřezová témata	25
7.3. Vzdělávací oblasti.....	26
8. Téma sexuální výchovy na základní škole speciální	27
9. Sexuální výchova v rodině.....	29

PRAKTICKÁ ČÁST

10. Školní vzdělávací program pro vzdělávání žáků v Základní škole

speciální	31
10.1. Sexuální výchova v klíčových kompetencích.....	31
10.2. Sexuální výchova v průřezových tématech	33
10.3. Sexuální výchova v jednotlivých oblastech a předmětech.....	34
10.4. Shrnutí tématu sexuální výchova ve Školním vzdělávacím programu Základní školy speciální.....	38
 ZÁVĚR	 39
 SEZNAM LITERATURY	 41
 Přílohy	 43

ÚVOD

Lidská sexualita je téma, na které je možno pohlížet z mnoha úhlů. Každý z nás k tomuto tématu přistupuje individuálně, na základě rodinných kulturních a celospolečenských tradic. Pro mnohé z nás je toto téma natolik intimní, že pouhé vyslovení pojmu „*sexuální*“ v některých z nás vyvolává rozpaky. Pohlédneme-li však na lidskou sexualitu jako na oblast, která je nám všem blízká a přirozená, bez které bychom tu vlastně nebyli. Otevřeme tedy stránku knihy lidské sexuality, která je dynamická, mnohotvárná a výčet jejích kapitol začíná u početí, zrození a provází nás celým naším životem téměř až do jeho konce. Lidská sexualita je stejnou potřebou, jako potřeba jídla či vzduchu. Je tedy součástí života každého z nás bez rozdílů. Nemůžeme proto tvrdit, že se například netýká lidí s postižením, kteří jsou také plnohodnotnými bytostmi stejně jako lidé bez jakéhokoli omezení či postižení.

Má bakalářská práce se vztahuje a přímo dotýká sexuality lidí s postižením a to převážně aspektů sexuální výchovy, která je nutnou součástí vývoje každého jedince. Moji cílovou skupinou jsou žáci s autismem a dále s mentální retardací, popřípadě s kombinací obou typů postižení. A to v období, kdy plní povinnou školní docházku v základní škole speciální.

Proto, aby se lidská sexualita mohla rozvíjet přirozeně a zdravě, je potřeba ji v některých otázkách odtabuizovat a seznamovat s ní všechny členy společnosti bez rozdílů. Uvědomuji si, že je toto téma v mnoha směrech diskutabilní, až individuálně zátěžové a mnohdy je třeba opakovaně vysvětlovat základní principy se značnou osobní iniciativou.

V praktické části mé bakalářské práce bude podrobně prostudován Školní vzdělávací program Základní školy speciální, Chotouňská 476, Praha 10. Zaměřím se na téma sexuální výchovy a vzdělávací oblasti, ve kterých se může toto téma objevovat. Dále se zaměřím na dostupný výukový materiál a pomůcky potřebné k výuce.

1. Sexuální výchova

Sexuální výchova jako téma, které se objevuje ve škole, se stalo v posledních letech velmi diskutované v mnoha zemích včetně České republiky. Získalo příznivce, ale také odpůrce. Z výsledků, které uvádí Šilerová (2003) vyplývá, že sexuální výchova obecně oddaluje věk prvního styku, vede ke zvýšenému užívání antikoncepce a k dodržování zásad bezpečného sexuálního chování a zlepšení míry osobní zodpovědnosti. Dle výsledků výzkumů Světové zdravotnické organizace, zaměřované na vliv sexuální výchovy na mládež se potvrzuje, že tato výchova vede v sexuálních aktivitách mladých lidí k přijetí bezpečnějších praktik a k pozdějšímu zahájení zodpovědného sexuálního života. Úkolem sexuální výchovy se však také stala ochrana před předčasnou sexualizací a sexuální traumatizací (sexuálním zneužíváním). Výzkumy totiž prokazují, že téměř každá desátá žena a sedm procent českých mužů bylo v dětství sexuálně zneužito.

Šilerová (2003) uvádí, že sexuální výchovou ovšem nemáme na mysli pouze výše zmiňovaná témata (pohlavní styk, antikoncepce a sexuální zneužívání). Téma sexuální výchova se stává podmnožinou dalších mnoha témat, jako je například přátelství a partnerství, láska, rozdílnosti pohlaví, menstruace, početí, porod či postoje k homosexualitě. Jedná se tedy o poměrně širokou skupinu témat nejenom pohlavní styk.

Samostatnou kapitolou se stává sexuální výchova žáků s postižením. Výchova a vzdělávání smyslově, pohybově či rozumově handicapovaných žáků představuje velmi náročný úkol a to jak pro rodiče, tak pro vzdělávací, výchovné instituce. Obecně se všichni pokoušejí o co možná největší míru osamostatnění žáků ve všech oblastech. V některých případech snaha o sebemenší osvětu a pokrok stojí enormní úsilí. Velmi záleží na míře postižení daného jedince při sexuální výchově nevyjímaje. Jedním z mýtů, kterými se budeme věnovat později, se stává mýtus, že žáci se závažnějším typem postižení nemají sexuální potřeby. Avšak i oni jsou sexuálními bytostmi, ačkoliv se jejich sexualita může projevat jinými způsoby, než je obvyklé.

2. Sexualita

„Sexualita je souhrnem našich postojů, představ a vztahů k jiným lidem, zahrnuje naše představy o muži a ženě, o sobě, naše sexuální chování, očekávání, úspěchy a neúspěchy promítající se do našeho sebevědomí. Postoj k sexualitě je tak tvořen souhrnem vlivů, které formují vlastní postoje k sexualitě. Jde o vztahy v rámci vývoje osobnosti, kdy procházíme vývojovými stádii a vyrovnáváme se s vývojovými úkoly – od bazálních pocitů důvěry/nedůvěry, přes identifikaci se sociálními rolemi potýkáme se se sexuální zvědavostí. V raném školním věku, v prepubertě, pubertě a adolescenci se postupně dostáváme do vztahů s opačným pohlavím a tyto vztahy mají postupně kvalitativně jinou podobu.“ (Štěrbová, 2007, s. 26,27)

2.1. Lidská sexualita

Můžeme si dovolit konstatovat, že jistou mírou sexuálního života žijí všichni lidé. Dle Uzla (2007) existují jedinci, kteří žijí po celý svůj život v tzv. celibátu. Jejich rozhodnutí o celoživotní absenci pohlavního styku však neznamena, že se tito lidé nezabývají jinou formou sexuality, nebo pouhou erotickou představivostí. Sexualita je u životaschopných jedinců záležitostí běžnou a každodenní. Bývá často srovnávána s fyziologickými potřebami, jako je potřeba kyslíku, jídla, pití a spánku. V čem je však v tomto směru zásadní rozdíl – sexuální abstinence není smrtelná. *„Bez sexu se dá celoživotně žít, přežije ho člověk, nepřežilo by to lidstvo. Sexualita je totiž opatřením prokreačním – rozmnožovacím.“ (Uzel, 2007, s.7)*

2.2. Forma sexuálního chování

Dá se říci, že neexistuje žádná jednotná, tj. ustálená forma lidské sexuality. Různé odlišnosti mohou působit jako chorobné, jinde však mohou být vítány. Lidská společnost ovšem vyžaduje, aby sexuální chování bylo usměrňováno a regulováno na základě dosažené úrovně jejího vývoje a daných společenských norem. *“Naše současná sexuální morálka má kořeny v židovsko-křesťanské kulturní tradici monogamního heterosexuálního partnerského svazku. Přísné morální zásady se však někdy dostávají do rozporu s některými biologickým vlastnosti lidské sexuality.“ (Uzel, 2007, s. 7)*

Regulace sexuálního chování se podle Uzla (2007) řídí podle různých kritérií. Může být: *contra naturam* – proti přírodě, *contra bonos mores* – proti dobrým mravům, *contra legem* – proti zákonu. Dodržování těchto kritérií je na různých úrovních zabezpečováno právě sexuální výchovou v rodině a ve škole, a dále konfrontováno s vlastním svědomím, veřejným míněním a zákonnými opatřeními.

Co se normy sexuálního chování týká, můžeme uvést, že normální je chování, které:

- konají lidé dobrovolně a bez nátlaku,
- nepřinášejí nikomu ze zúčastněných tělesnou nebo duševní újmu,
- nevzbuzuje veřejné/společenské pohoršení.

„Normy projevů lidského sexuálního chování nemají jedinou provždy absolutní platnost. Jeho různé odchylky mohou někde platit za chorobné, jinde zase mohou být vítány. Stabilita lidské společnosti ovšem vyžaduje, aby bylo sexuální chování nějakým způsobem usměrňováno a regulováno. Etická regulace sexuality je většinou společností přijímána a většinou lidí aspoň formálně respektována.“ (Uzel, 2007, s. 7)

3. Sexualita osob s postižením v kontextu s mezinárodními platnými právními předpisy

3.1. Deklarace práv mentálně postižených

Lidská sexualita je součástí každého lidského života, tedy i života lidí s mentálním postižením a autismem. Dne 20. 2. 1971 byla přijata valným shromážděním OSN **Deklarace práv mentálně postižených**. Z této deklarace vyplývá, že lidé s mentálním postižením a autismem mají stejná práva jako ostatní lidé. Mezi tyto práva dle Vykydalové, (2010) [online] patří:

- právo na prožití vlastní sexuality,
- právo na řádnou zdravotní péči, právo na sexuální osvětu a rozvoj vlastní sexuality,
- právo na ochranu proti sexuálnímu zneužívání.

Pokud není člověk schopen v plném rozsahu a v důsledku svého mentálního postižení či pervazivním vývojovým poruchám přijímat všechna práva, která mu náleží, mohou se mu určitá práva omezit či odejmout. Pokud se tak stane, musí se prokázat příslušná právní jistota proti jakémoliv formě zneužití.

3.2. Světová zdravotnická organizace

Sexuální zdraví je součástí celistvosti jedince, tj. jeho celkového zdraví. Sexuální práva jsou zahrnuta do komplexu lidských práv, která se promítají v platných mezinárodních dokumentech a v národních dokumentech o lidských právech. Světová zdravotnická organizace (WHO) ho definuje jako souhrn tělesných, citových, rozumových i společenských stránek člověka jako sexuální bytosti. Sexuální zdraví dále obohacuje a zlepšuje vztahy k lidem a rozvíjí schopnost lásky. Stejně hodnotnou součástí života je samozřejmě i u lidí s postižením.

U lidí s postižením nebo duševním onemocněním platí stejně jako u lidí „zdravých“ tato stanoviska:

- Každý člověk má právo na uspokojivý sexuální život.
- Liší se pouze projevy a tužby každého člověka a možnosti jejich naplnění.
- Sex je základní potřeba, která musí být naplněna a uspokojena, potřeby nejsou kvalitativně ani kvantitativně spojené s výší intelektu nebo tzv. „mentálním věkem“ člověka.
- Všechny formy sexuality jsou rovnocenné.
- Sexualita je možná i mimo rámec manželství.

Z tohoto vyplývá, že každý člověk má právo uplatňovat svou volbu týkající se sexuálního vyjádření a sociálních vztahů. Bez ohledu na rozsah postižení a souvisejících vývojových vad.

3.3. Normy sexuality v naší kultuře

Z předcházejících dvou kapitol vyplývá, že v naší kultuře jsou přijímány následující normy lidské sexuality:

- Sexualita se týká sexuální identity jedince a sexuálních vztahů.
- Všechny úrovně prožití sexuality jsou rovnocenné.
- Sexualita je možná i mimo rámec manželství.
- Sexualita mezi lidmi stejného pohlaví je stejně hodnotná jako sexualita mezi mužem a ženou, homosexualita není posuzována jako úchylka, ale jako druhá varianta normy.

4. Sexualita osob s postižením

4.1. Předsudky vůči sexualitě osob s mentálním postižením a autismem

Také v dnešní době se v naší společnosti setkáváme s některými přetrvávajícími postoji v této oblasti. Vztahují se hlavně k lidem s mentální retardací a autismem. V následující kapitole budou uvedeny ty nejfrekventovanější postoje (předsudky):

1 – mají zvýšený (někdy naopak snížený) sexuální pud

„Donedávna přetrvával názor o hypersexualitě jedinců s mentálním postižením, že zapojují svoje sexuální chování na elementární úrovni kdekoliv a kdykoliv. Kracík (1992) uvádí, že osoby s mentálním postižením, především s těžším, masturbují několikrát denně, prakticky při každé příležitosti“. (Kozáková, 2004, s. 29) Můžeme si však položit otázku. Je tato skutečnost způsobena zvýšeným sexuálním pudem? Mimo jiné nuda, pocity osamocení a frustrace mohou být v pozadí těchto projevů. Dalším faktorem je omezenější schopnost lidí s mentálním postižením operativně regulovat své emoce a ostatní fyziologické procesy. Obecně platí, že tito lidé jsou většinou pod neustálým dohledem, jejich soukromí je tedy velmi limitováno, proto se jejich sexuální projevy stávají nápadnějšími a četnějšími. Dalším problémem je také skutečnost, že osoby s těžším mentálním postižením nezvládají techniky sebeuspokojování (masturbace), jimiž by mohly dosáhnout žádoucího uvolnění a uspokojení. Proto bývají často permanentně v tenzi, cítí se trvale rozrušení a neuspokojení.

2 – sexuální potřeby se dají utlumit fyzicky náročnou prací

Zde přetrvává názor, že pokud má jedinec dostatek aktivit, nemyslí na tyto potřeby. Sexuální potřeby lidí však stále zůstávají a mají variabilní intenzitu. Otázkou se stává téma obecně malé zaměstnatelnosti a nudy v životě lidí s mentálním postižením.

3 – vyhneme se sexuální problémům, pokud obě pohlaví oddělíme

„To, že jsou tito lidé trvale citově deprivováni, sexuálně frustrováni, anebo volí náhradní autoerotické či homosexuální praktiky, bývá většinou bagatelizováno.“ (Kozáková, 2004, s. 28) Každý člověk je součástí lidského společenství a různým způsobem touží po blízkosti druhé osoby. V nekoedukovaném typu pobytového zařízení pro klienty s postižením tedy často nastává, že se sexuální život odehrává většinou formou masturbace nebo tzv. pseudohomosexualitou (tento pojem můžeme vysvětlit jako nepravou homosexualitu, kdy homosexualitu praktikují i osoby heterosexuálně zaměřené).

4 – je stálým dítětem, a při realizaci sexuální výchovy se zbytečně probouzí jeho sexuální touhy

Sexuální touhy nejsou navázány na sexuální výchovu. Objevují se i u lidí bez jakékoli sexuální výchovy. Podstatné pro společnost však je, pokud sexuální výchovu poskytuje a může projevy sexuální touhy u lidí nějakým způsobem kultivovat.

5 – součástí plnohodnotného intimního vztahu musí být pohlavní styk

Je důležité při práci se sexualitou nevnucovat a nepodsouvat osobám s mentálním postižením formy sexuality, ke kterým vývojově nedospěly.

4.2. Sexualita osob s postižením

U osob se závažnějším postižením si rodiče, učitelé a vychovatelé mnohdy vůbec neuvědomují, že tito lidé mají své individuální sexuální citění a potřeby. I oni jsou sexuálními bytostmi, ačkoliv se jejich sexualita může projevovat nejrůznějšími způsoby. Jak již bylo řečeno, je potřeba odlišovat typ a stupeň postižení. V případě zachování rozumových schopností se sexuální výchova může soustředit na stejná témata jako u žáků „zdravých“. Například u žáků s pohybovými vadami můžeme očekávat větší míru povzbuzení a podpory ze strany rodičů. Dále například u žáků se smyslovým postižením se rodiče či učitelé více soustředí na formu komunikace a předávání informací. Venglářová (2009) [online] uvádí odlišnosti v psychosexuálním vývoji u lidí s mentálním postižením. Psychosexuální vývoj je delší, chybí v něm běžná zkušenost se vztahy a chybí normální experimentování se svým tělem. Puberta obvykle nastupuje později i tělesné změny se opožďují. V některých případech se objevuje asexualita a překotné pokusy o sblížení.

„Pro komunikaci o sexualitě v případě jakékoliv handicapovaných dětí obecně platí, že bychom měli usilovat o to, aby měli tolik informací, kolik mohou ještě pochopit a kolik potřebují pro svůj současný i budoucí život. V řadě případů se obsah komunikace nemusí nijak zásadně odlišovat od komunikace se zdravými dětmi. Zejména je důležité si uvědomit že, i lidé s handicapem, ať již děti nebo dospělí, jsou sexuálními bytostmi a zasluhují se stejnou úctou, respekt i práva jako ostatní.“ (Šilerová, 2003, s. 95)

V případě osob s mentálním postižením a autismem je potřeba zaměřit pozornost v oblasti sexuality na širší cílovou skupinu. Nejen na žáky, ale také na rodiče zákonné zástupce, pedagogické pracovníky, i na veřejnost.

Vzdělávání v oblasti sexuality lidí s mentálním postižením a autismem lze rozlišit na dvě oblasti. Na práci s žáky (školní věk) a dále práci s dospělými.

- Při práci s žáky během povinné školní docházky se sexuální výchova stává součástí Rámcově vzdělávacího programu. Ve školách základních, speciálních i základních školách praktických se sexuální výchova prolíná Školním vzdělávacím programem, kde by se měla objevovat ve více vyučovacích předmětech a ve více variabilních podobách. Na tuto oblast bude více zaměřena praktická část bakalářské práce.
- Při práci se sexualitou lidí s postižením v dospělém věku, se jeví jako velmi podnětné a důležité vytvoření příslušného legislativního a metodického dokumentu, který umožní jak pracovníkům v přímé péči, tak uživatelům sociálních služeb zorientovat se ve správném postupu při řešení občanských práv a povinností v otázkách sexuality dospělých osob s postižením. Tento dokument je obecně nazýván **protokolem sexuality**.

4.3. Sexualita osob s autismem

Slovo autismus se zde objevuje, jako synonymum pro pervazivní vývojové poruchy. Pervazivní vývojové poruchy je potřeba přesněji specifikovat.

Mezinárodní klasifikace nemocí 10. revize (MKN 10) charakterizuje pervazivní vývojové poruchy následovně. *„Skupina poruch charakterizovaná kvalitativním zhoršením vzájemným společenských interakcí a způsobů komunikace a omezeným, stereotypně se opakujícím repertoárem zájmů a aktivit. Tyto kvalitativní abnormality jsou pronikavým rysům chování jedince ve všech situacích, i když jejich stupeň může být různý. U většiny případů není vývoj od útlého věku normální, kromě několika málo výjimek se chorobný stav projevuje v průběhu prvních 5 let. Obvykle, ale ne vždy, se vyskytuje určitý stupeň celkového narušení kognitivních funkcí, ale poruchy jsou definovány podle chování, které je odchýlné vzhledem k mentálnímu věku jedince (ať již jedinec je zpožděný nebo není). Vyskytuje se určitý nesouhlas s dělením této celkové skupiny pervazivních vývojových poruch do podskupin“.* (MKN 10, 2000, s. 238)

Dle MKN 10 pervazivní vývojové poruchy (F 84), dle symptomatiky dělí na jednotlivé skupiny.

F 84.0 – Dětský autismus

F 84.1 – Atypický autismus

F 84.2 – Rettův syndrom

F 84.3 – Jiná desintegrační porucha v dětství

F 84.4 – Hyperaktivní porucha spojená s mentální retardací a stereotypními pohyby

F 84.5 – Aspergerův syndrom

F 84.8 – Jiné pervazivní vývojové poruchy

F 84.9 – Pervazivní vývojová porucha nespécifikovaná

Velmi důležité je také kategorizace autismu na tzv. funkční typy (vysokofunkční, středněfunkční a nízkofunkční). Toto členění se osvědčuje hlavně při opakované vzdělávací a terapeutické činnosti u žáků s autismem.

Základní symptomy autismu lze rozdělit na tři oblasti. Jsou to dle Opekarové, Šedivé (2006):

- narušení sociální interakce a komunikace,
- problémy s představivostí a imaginací,
- problémy v chování.

Právě oblast sociální interakce a problémy v chování se stávají v oblasti sexuality u lidí s autismem komplikovanější než u lidí s mentální retardací. V mnohých případech se ovšem tyto dvě diagnózy kombinují.

„Hlavní deficit osob s autismem je v navazování sociálních kontaktů. Neschopnost pochopit podstatu sociálních vztahů, mizivé dovednosti v této oblasti složitá společenská pravidla, to vše působí velké obtíže i při těch nejjednodušších kontaktech. Pokud se jedná o sexuální vztahy, pak je dopad deficitu mnohem hlubší.“ (Howlin, 2005, s. 247)

K problémům v navazování sociálních kontaktů uvádí Howlin (2005) další faktory spojené se sexuálními problémy.

Nedostatek sociálního porozumění – sociální dovednosti, které chybí u lidí s autismem, mohou způsobovat nemalé problémy. Pokusy navázat vztah přináší komplikace a nedorozumění. Jako příklad můžeme uvádět oslovování na ulici a žádání o schůzku jakoukoli ženu či obtěžování ve škole, tyto neomalené způsoby mohou vést k nepochopení a zákazům navštěvovat určitou skupinu.

Nedostatek chápání emocí, sociální naivita – lidé s autismem často nedokáží pochopit emoce jako je například zamilování či láska. Mohou si reakce, které cítí od lidí vykládat velmi různě. Milé chování, chápavost či soucit si lidé s autismem mohou v některých případech přeložit jako lásku. Tato naivita může v některých případech být zneužívána a zesměšňována cizími lidmi.

Sexuální zranitelnost – v této oblasti nastává problém s neschopností číst tzv. sociální klíče. Některé signály vysílající osoby s autismem mohou být špatně vyloženy. V krajních případech tak může dojít ke zneužívání či znásilnění.

Nepřijatelné chování – v některých případech se tyto problémy mohou týkat obnažování, masturbace na veřejnosti, dotýkání se cizích lidí na nevhodných místech.

V přístupu k sexuální výchově osob s autismem je velmi vhodné brát tyto faktory v potaz.

4.4. Sexualita osob s mentální retardací

„Mentální retardace je stav zastaveného či neúplného duševního vývoje, který je zvláště charakterizován narušením dovedností, projevujících se během vývojového období přispívajících k povšechné úrovni inteligence, tj. poznávacích řečových, pohybových a sociálních schopností. Retardace se může vyskytnout společně s jakoukoli jinou duševní nebo tělesnou poruchou nebo bez ní. Mentálně retardovaní jedinci však mohou být postiženi celou řadou duševních poruch, jejichž prevalence je u nich přinejmenším 3-4x častější než v běžné populaci navíc jsou mentálně retardovaní jedinci vystaveni většímu riziku využívání a tělesného (sexuálního) zneužívání. Adaptační chování je narušeno vždy, avšak v chráněném sociálním prostředí s dostupnou podporou nemusí být toto narušení u jedinců s lehkou mentální retardací nápadné.“ (MKN10, 2000, s. 216)

Mentální retardace se dle MKN 10 dělí do šesti základních kategorií.

F 70 – Lehká mentální retardace

F 71 – Středně těžká mentální retardace

F 72 – Těžká mentální retardace

F 73 – Hluboká mentální retardace

F 78 – Jiná mentální retardace

F 79 – Nespecifikovaná mentální retardace

Diagnosticky stanovený inteligenční kvocient řadí osobu do určitého pásma mentální retardace, což neznamená, že jsou všichni jedinci se stejným inteligenčním kvocientem shodní. *„Osoby s mentálním postižením se liší např. ve schopnostech mimiky, gestiky, v úrovni sociální adaptability. Všechny tyto okolnosti je zapotřebí brát v úvahu v sexuální výchově zejména pak při vzdělávání uživatelů sociálních služeb a při rozvoji a kultivování jejich sexuality.“ (Štěrbová, 2009, s. 10)*

V oblasti sexuality můžeme dle Štěrbové (2009) rozdělovat osoby s mentální retardací do čtyř skupin:

- Osoby s lehkou mentální retardací jsou schopny adaptivního chování a sexuální explorační. Dokáží se adaptivně sexuálně chovat v souladu s normami společnosti, pokud se jim dostane sexuální osvěty a poradenství.
- Osoby se středně těžkou mentální retardací jsou ve svém sociálním a sexuálním chování ovlivnitelné odměnou a oceněním, pokud jde o přiměřenost či nepřiměřenost chování. Jsou velmi zranitelné a neschopné se rychle a správně rozhodnout.
- Osoby s těžkou mentální retardací nedokáží samy přizpůsobit svoje sexuální chování společenským normám. Na kontrolu ovšem někdy reagují s nelibostí.
- Osoby s hlubokou mentální retardací mají adaptivní chování na velmi nízké úrovni. Nejsou schopny předvídat následky doteků a sexuálního chování.

Pro srovnání Venglářová (2009) [online] uvádí rozdělení následovně.

Lehčí formy postižení – schopni adaptivního chování, umí vyjádřit svá přání. To umožňuje vznik dvojic a nehrozí velké nebezpečí nevhodného chování. Hrozí však nebezpečí zanedbání péče o dítě u sociálně adaptovaných jedinců.

Střední postižení – často nevzniká snaha o sblížení, pokud je však přítomna objevuje se zranitelnost, obtížnost v rozhodování a chování, které ovlivňuje odměna či ocenění.

Těžké postižení – obtíže v přizpůsobování chování normám, nepochopení souvislosti vybití pudu s párovou sexualitou, nelibost při ovlivňování sexuálního chování.

5. Sexualita a její součásti v souvislosti s dětmi s autismem a mentální retardací

„Nelze problematiku sexuality a sexuální výchovy řešit v širokém spektru osob s mentálním postižením a autismem, je třeba přihlídnout na individuální potřeby každého z nich.“ (Bazalová, 2009, s. 52)

V současné době se v oblasti sexuality osob s mentálním postižením a autismem stává problémem pobyt dětí s touto diagnózou ve velkých zařízeních sociálních služeb od raného věku. V těchto zařízeních bývá prvotně řešeno mnoho jiných každodenních problémů, na sexuální výchovu zaměstnanci mnohdy nenacházejí čas ani motivaci. V případě nekoedukovaného typu zařízení, kde jsou pouze dívky, nebo chlapci může docházet k tzv. nezdravému sexuálnímu vývoji. Burdová tento jev nazývá nezdravou *Love map* (Mapou lásky). *Mapou lásky* se rozumí veškeré informace, které dítěti odmalička tiskneme v oblasti sexuálního rozvoje do paměti.

V ústavech typu nekoedukovaného, ale i koedukovaného může dle Bazalové (2009) docházet v souvislosti se sexualitou k různým jevům:

Vynucená homosexualita (pseudohomosexualita) – může se jednat o vzájemné ukájení osob stejného pohlaví, neboť jiná možnost v zařízení není a nebyla nabídnuta. Uživatelé sociálních služeb (uživatelé), mnohdy o jiné nabídce neví.

Přílišná masturbace – jedním z důvodů může být pasivita a pocit nudy, která bývá častá v souvislosti s počty uživatelů na jednoho poskytovatele sociálních služeb (poskytovatele), nebo jediný způsob ukojení sexuální touhy. A v neposlední řadě připojujeme i zahrnutí strachu a nejistoty. *„Na toto bych poukázala zvláště u autismu. Strach a nejistota pramení ze sociálních situací, kterým autisté nerozumí, které pro nás mají svoji logiku, pro osoby s autismem však nikoliv, jsou na každodenním pořádku.“* (Bazalová, 2009, s. 49)

Nedostatek soukromí – tento pojem bývá spojován s masturbací či sexuální aktivitou v páru, kdy uživatelé nemají dostatek prostoru a soukromí, a tyto aktivity jsou pak provozovány na nevhodných místech či na veřejnosti.

Tlumení sexuálních projevů medikamenty a postoje personálu k sexuálním projevům – postoje a užívání léků je věc velmi závažná, která s sebou přináší i další otázky.

Oblast sexuální výchovy lidí s mentální retardací se stala v České republice poměrně diskutovaným tématem posledních let. Díky podstatným změnám v legislativě, převážně v oblasti, které přinesl nový školský zákon a sociální zákon je s tímto tématem pracováno na poli školství i v sociální oblasti.

5.1. Sexuální zneužívání dětí s postižením

Jako samostatné téma, které je potřeba zdůraznit, a na které je potřeba se zaměřit ve výchově vzdělávání, je téma sexuálního zneužívání a jeho eliminace. Osoby nějakým způsobem handicapované patří do velmi rizikové skupiny osob sexuálně zneužívaných.

„Sexuální zneužití bývá často spojeno s domácím násilím, obvykle se realizuje v domácím nebo ústavním prostředí či v prostředí azylových domů. Děti se zdravotním postižením jsou nejčastěji zneužívané lidmi, které dobře znají a které k nim mají volný přístup.“ (Lečbých, [online] www.dobromysl.cz)

Položíme-li si otázku, proč se to děje? Odpověď může být následující. Osoby s mentální retardací jsou:

- Závislé na takřka neustálé péči druhých osob.
- Jsou snadno ovlivnitelní, tudíž jejich svědecká věrohodnost je menší.
- Nemají dostatek zkušeností s různými typy mezilidských vztahů.
- Je u nich rozpor mezi vývojem pohlavních znaků a rozumovou úrovní.
- Nedokážou rozpoznat bezpráví, které se na nich děje a často ho nedokážou ani objektivně popsat.

„Sexuální zneužívání je velmi silným traumatem, které se projevuje ve všech oblastech života dítěte. K sexuálnímu zneužívání dochází obvykle mezi 8 – 12 rokem života. Důsledky sexuálního zneužívání se potom mohou v pubertě projevit různými formami patologického jednání – agresí, nadměrně erotizovaným chováním, nebo naopak zvýšenou pasivitou, podřizováním se. Sexuální zneužívání vyvolává také závažné poruchy u oběti – nejčastěji opoziční vzdor, psychosomatické poruchy, úzkost, poruchy spánku nebo depresi. Zkušenost sexuálního zneužívání také deformuje vlastní sexuální fungování dítěte v dospělosti.“ (Lečbých, [online] www.dobromysl.cz)

Právními otázkami sexuality mentálně postižených a jinak postižených osob se v České republice věnuje JUDr. Miroslav Mítlöhner, CSc. Z jeho shrnutí vyplývá, že trestní zákon poskytuje rozsáhlou a dostatečnou ochranu v intimní sféře a tělesné integritě každého jedince a to bez ohledu na jeho psychický a somatický stav.

6. Základní škola speciální

Základní škola speciální, kde jsou vzděláváni žáci s těžší formou mentální retardace a autismem (historicky starší název pomocné školy), se řídí zejména následujícími legislativními dokumenty:

- **561/2004 - Zákon o předškolním, základním, středním a vyšším odborném vzdělání (školský zákon).**
- **Vyhláška 73/2006 Sb. – O vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a studentů mimořádně nadaných.**

„Základní vzdělávání, kterým se dosahuje stupně základů vzdělání, se realizuje oborem vzdělání základní škola speciální. Žáci s těžkým mentálním postižením, žáci s více vadami a autismem mají právo se vzdělávat v základní škole speciální. Pro jejich přípravu na vzdělávání lze zřídit přípravný stupeň základní školy speciální.“ (Výzkumný ústav pedagogický, [online] www.vuppraha.cz)

Cíle vzdělávání na základní škole speciální jsou hlavně osvojení základních vědomostí, dovedností a vytvoření návyků potřebných k orientaci v okolním světě. Také můžeme za cíl považovat dosažení maximální možné míry samostatnosti a nezávislosti na péči druhé osoby.

7. Rámcově vzdělávací program pro základní školu speciální

„V souladu se školským zákonem je pro realizaci základního vzdělávání v základní škole speciální vydán Rámcový vzdělávací program pro základní školu speciální.“
(Výzkumný ústav pedagogický, [online] www.vuppraha.cz)

Rámcově vzdělávací program (RVP) se stává uceleným metodickým podkladem pro vytváření školních vzdělávacích plánů jednotlivých škol. RVP je otevřený dokument, který může být upravován a měněn podle potřeb při realizaci školních vzdělávacích plánů.

7.1. Klíčové kompetence

Klíčové kompetence chápeme, jako soubor dovedností, znalostí, postojů, hodnot a schopností, které si žák upevní během povinné školní docházky na základní škole speciální. *„Získané klíčové kompetence umožňují upevňování, využívání a rozvíjení získaných znalostí a dovedností ve známém prostředí a orientaci v nových i nepředvídatelných situacích. Osvojování klíčových kompetencí je dlouhodobý a složitý proces pokračující v průběhu celého života. Úroveň klíčových kompetencí, které žáci dosáhnou na konci základního vzdělávání, nelze proto ještě považovat za konečnou. Získané klíčové kompetence tvoří důležitý základ pro další etapy života.“* (Výzkumný ústav pedagogický, [online] www.vuppraha.cz)

Do oblasti sexuální výchovy klíčové kompetence tedy bezesporu také patří. Pokud tedy vnímáme sexuální výchovu, jako proces, při němž směřujeme k osvojení a přijetí společenských či etických norem přátelství, mezilidských vztahů, lásky, blízkosti, manželství, apod. je důležité tuto oblast promítnout také do klíčových kompetencí žáka. A to hlavně do kompetencí komunikativních, sociálních, personálních a občanských.

Pro každého jednotlivého učitele poté vyvstává otázka, do kterých oblastí ve školním vzdělávacím plánu lze zakomponovat sexuální výchovu? Rámcově vzdělávací program v tomto směru definuje okruhy:

Člověka a jeho svět – v této oblasti se objevují témata **Lidé kolem nás** a **Člověk a jeho zdraví**.

Člověk a společnost – zde se objevují témata **Člověk ve společnosti** a **Péče o občana**

Člověk a zdraví – v této oblasti v tématu **Výchova ke zdraví**.

Podrobněji se těmito tématy zabývá praktická část bakalářské práce, která bude podrobněji popisovat konkrétní školní vzdělávací plán (ŠVP).

7.2. Průřezová témata

Nedílnou součástí RVP jsou tzv. průřezová témata. Reprezentují okruhy aktuálních problémů v současné společnosti. Učitel podle aktuální úrovně vývoje svých žáků musí nejméně tři z šesti navržených témat využít při vyučování. Jsou to:

- **Osobnostní a sociální výchova**
- **Výchova demokratického občana**
- **Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech**
- **Multikulturní výchova**
- **Environmentální výchova**
- **Mediální výchova**

Výběr témat a zpracování je plně v kompetenci pedagogické rady školy. Témata umožňují pedagogům propojit více vzdělávacích oblastí a tím u žáků dosahovat širších kompetencí při uplatňování poznatků v různých souvislostech.

V souvislosti se sexuální výchovou se jeví jako nejlépe využitelné průřezové téma **Osobnostní a sociální výchova**. Toto téma je zaměřeno na rozvoj sebereflexe, na lepší orientaci v sociálních vztazích a vazbách, což plně koresponduje s předmětem sexuální výchova.

7.3. Vzdělávací oblasti

Vzdělávací obsah na základní škole speciální je v RVP rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí.

1. **Jazyková komunikace**
2. **Matematika a její aplikace**
3. **Informační a komunikační technologie**
4. **Člověk a jeho svět**
5. **Člověk a společnost**
6. **Člověk a příroda**
7. **Umění a kultura**
8. **Člověk a zdraví**
9. **Člověk a svět práce**

Obsahy vzdělávacích oblastí se zde vzájemně překrývají. Mohou být tvořeny několika vzdělávacími obory, součástí jichž jsou tematické okruhy. Vzdělávací oblasti jsou zde vymezeny charakteristikou, na kterou navazuje cílové zaměření dané vzdělávací oblasti. *„Tato část vymezuje, k čemu je žák prostřednictvím vzdělávacího procesu veden, aby postupně dosahoval úrovně klíčových kompetencí podle svých schopností. Praktické propojení vzdělávacího obsahu s klíčovými kompetencemi je dáno tím, že si škola na základě cílového zaměření vzdělávací oblasti stanovuje ve ŠVP vzdělávací strategii vyučovacích předmětů. Vymezuje vzdělávací formy, metody a činnosti vedoucí ke snaze o dosažení očekávaných výstupů. Jednotlivé vzdělávací oblasti jsou koncipovány tak, aby respektovaly sníženou úroveň rozumových schopností a individuální zvláštnosti žáků.“*
Výzkumný ústav pedagogický, [online] www.vuppraha.cz

8. Téma sexuální výchovy na základní škole speciální

V předešlé kapitole jsme hovořily o oblastech, které se objevují v RVP základní školy speciální. Snažili jsme se určit témata, do kterých lze zakomponovat i sexuální výchovu. Z prostudovaných odborných materiálů vyplývá, že v České republice se doposud nevytvořil ucelený výukový materiál pro vyučování sexuální výchovy v základní škole speciální. Učitelům a dalším specialistům nezbývá nic jiného, než aby v této oblasti postupovali dle svých zkušeností a intuice. Avšak v případě začínajících a mladých méně zkušených pedagogů se může objevovat nejistota a časté vyslovené požadavky k vytvoření vhodných učebních pomůcek, které by se staly odborně správným vodítkem.

Ve školním prostředí je potřeba témata upravovat a zjednodušovat dle schopnosti jednotlivých žáků a jejich věku. Pro inspiraci můžeme použít různé zdroje a materiály, které se již používají a to hlavně u dospělých lidí s mentální retardací a autismem.

„Sexuální výchova zdravých, ale i tělesně či mentálně postižených dětí stále hledá své místo v pedagogické praxi i teorii. Hlavní úkoly sexuální výchovy lze shrnout do několika oblastí:

- 1. Podávat základní informace o lidském těle zdraví a jeho ochraně, životním stylu, lidském sexuálním chování, základních mezilidských vztazích, partnerství, manželství a rodičovství, o vlastní ochraně a umění jednat s lidmi.*
- 2. Vytvářet pozitivní racionálně a emocionálně koncipované postoje k základním lidským hodnotám, jako je například zdraví, přátelství, láska, rodičovství atd. a negativní postoje k jevům jako je alkoholismus, drogy promiskuita atd.*
- 3. Vytváření žádoucí dovednosti, návyky a sexuální chování v nejširším slova smyslu, které konstituují lidskou seberealizaci a subjektivní pocity lidského štěstí v pozitivním kontextu s očekávaným sociálním chováním.“ (Štěrbová, 2007 s. 40)*

Právě v těchto tématech lze čerpat inspiraci pro vhodnou výuku sexuální výchovy, v některých případech nazývanou jako rodinnou výchovu, pro žáka s mentální retardací a autismem.

Při sexuální výchově je důležité témata vzájemně propojovat a eliminovat informace vytržené z kontextu.

Pro srovnání připojujeme obsah sexuální výchovy pro dospělé osoby s mentálním postižením a autismem. Tyto jsou však vhodné spíše pro realizaci sexuální výchovy v rámci pobytových zařízení pro dospělé klienty.

Dle Bazalové (2009):

- hygienické návyky,
- vhodné místo,
- antikoncepce, těhotenství,
- nemoci, úchylky,
- volání o pomoc, naučit se říkat ne,
- homosexualita, heterosexuality, bisexualita,
- pornografie – vysvětlit, že to není realita,
- formy vztahu – často jim stačí vztah bez sexu,
- vyjadřování a terminologie.

„Škola je zařízení, kde je o dítě pečováno, kde probíhá jeho edukace, jsou důležitým zdrojem informací, formálních i neformálních. Měla by být doplněna fakta, která přispějí k sexuálnímu zdraví žáků.“ (Štěrbová, 2004, s. 33)

9. Sexuální výchova v rodině

„Rodiče dětí s mentálním postižením a autismem by měli být informováni o potřebě sexuální osvěty a výchovy svých dětí učit, jak prožívat jejich sexualitu v sociálně přijatelné podobě být prvními zastánci kvalitního rozvoje sexuality a sexuální osvěty.“ (Štěrbová 2007, s. 49)

Tato role pro rodiče však nebývá vždy snadná. S rozvojem sexuality a formování postojů je potřeba začít v rodině od raného dětství jejich dětí.

Štěrbová (2007) uvádí základní starosti rodičů dětí s mentální retardací a autismem:

- Rodiče jsou ovlivněni mýty a nepravdivostí vztahující se k sexualitě dětí s postižením.
- Obávají se autoerotického sexuálního chování dítěte.
- Obávají se fyzického rozvoje v pubertě, nechtěného těhotenství, pohlavní nemoci.
- Dále se obávají, že se jejich dítě stane terčem sexuálních zneužívání.

Některé zmiňované obavy rodičů často vedou k bránění naplňování práv sexuality a svobody volby jejich dětí. S obavami a nejistotou rodičů je potřeba dále profesionálně pracovat.

Kromě výše zmíněných obav rodičů v tomto ohledu působí i mnoha až staleté tradiční pojetí společenských, etických norem, náboženství, rodinné a národnostní tradice apod. Exaktní otázky v oblasti zdravého sexuálního vývoje každého jedince od útlého věku je z pochopitelných důvodů velice obtížné.

„Sexuální výchova v rodině má tři základní součásti: vztah, vzor a poučení. Rovina vztahu představuje základní citové naladění dítěte, jeho schopnost přijímat druhé, mít k nim důvěru, dávat něco ze sebe, prostě mít rád. Tomu se dítě učí již od počátku soužití s lidmi, tedy již od narození a i před ním. Již v této době se rozhoduje o tom, jaké vztahy bude jednou dítě mít s ostatními lidmi.“ (Matějček in Šilerová, 2003, s. 22)

Štěrbová (2004) dále rozděluje témata sexuální výchovy pro rodiče do vhodných věkových období:

Mezi třetím až šestým rokem:

- rozdíly mezi chlapci a dívkami,
- intimní místa na těle,
- jakým způsobem se rodí děti.

Mezi devátým a patnáctým rokem:

- menstruace,
- noční poluce,
- změny na těle,
- jak rozpoznat a říci NE nevhodnému sexuálnímu dotýkání jiných osob,
- jakým způsobem se dělají děti,
- sexuální pocity,
- masturbace.

od šestnácti let a výše:

- jak si vědět rady se sexuálními pocity,
- jak vyvíjet a rozvíjet vztahy,
- rozdíl mezi láskou a sexem,
- homosexualita,
- trestní dopady nevhodného sexuálního chování,
- jak se chránit před otěhotněním,
- pohlavně přenosné nemoci,
- zodpovědnost za sňatek a rodičovství.

Autorka uvádí témata a věk spojený s informovaností jako optimální, slouží pouze jako doporučení. Je vždy nutné v každém jednotlivém případě respektovat mentální úroveň dítěte. Jako inspirativními však se tyto témata zdají být i pro školní využití.

10. Školní vzdělávací program pro vzdělávání žáků v Základní škole speciální

Praktická část bakalářské práce se podrobněji věnuje tématu sexuální výchovy ve Školním vzdělávacím programu Základní školy speciální (ŠVP ZŠS), Chotouňská 476, Praha 10. Vzdělávání dle tohoto programu probíhá již druhým školním rokem. Aktuálně se program nachází v tak zvané ověřovací fázi. ŠVP ZŠS vytvořili speciální pedagogové, kteří na této škole učí, nahrazuje osnovy, dle kterých se postupovalo dříve. Při tvorbě ŠVP ZŠS, se postupovalo dle metodických pokynů Výzkumného ústavu pedagogického Praha a Rámcově vzdělávacího programu, který byl vytvořen jako pomoc a předloha ke školním vzdělávacím programům.

Základní škola speciální, Chotouňská 476, Praha 10 vzdělává žáky s pervazivními vývojovými poruchami převážně autismem a žáky s mentální retardací různého stupně. Specifikou této školy je výchova a vzdělávání žáků s autismem.

Škola vzdělává tyto žáky dle školního vzdělávacího programu od září 2008. Po dobu školního roku 2008/2009 a 2009/2010 se školní vzdělávací plán ověřuje.

10.1. *Sexuální výchova v klíčových kompetencích*

Klíčové kompetence a strategie v tomto ŠVP si kladou za cíl dosažení úrovně vzdělání na konci základního vzdělávání v rámci žakových možností a to pomocí určitých výchovných a vzdělávacích strategií. My se soustředíme ve vymezení klíčových kompetencí na téma sexuální výchovy. Určíme klíčové kompetence, do kterých se toto téma může promítnout, a dále určíme strategie, které vedou k naplnění jednotlivých kompetencí.

Kompetence komunikativní: na konci základního vzdělávání by žák měl v rámci svých možností zvládnout přiměřeně komunikovat, vyjádřit souhlas či nesouhlas, přiměřeně vyjadřovat své emoce, všimnout si emocí druhých a přiměřeně reagovat na situace běžného života.

Vzdělávací strategie: volba vhodného komunikačního systému, praktické nacvičování komunikačních dovedností, vymezování přiměřeného chování, správná argumentace, spolupráce s rodinou.

Kompetence sociální a personální: na konci základního vzdělávání by si měl žák v rámci svých možností osvojit základní hygienické návyky, odmítnout sobě nepříjemné chování, rozpoznat míru adekvátního kontaktu, rozpoznat slušné chování a obtěžování vzhledem k sobě i k druhým, znát rozdíl mezi mužem a ženou, uvědomovat si své sexuální potřeby a adekvátní chování s tím spojené, mít základní představu o vztazích mezi lidmi, dodržovat základní společenské normy, zvládnání negativních i pozitivních emocí.

Vzdělávací strategie: úzká spolupráce s rodinou, vést žáky k sebeuvědomování, formou hry nacvičovat slušné chování a vzájemnou toleranci, vést žáky k odpovědnosti za své chování (i sexuální).

Kompetence občanské: na konci základního vzdělávání by žák měl v rámci svých možností vědět, že určité chování je nepřijatelné a může mít nepříjemné následky, chápe, že má právo na respektování vlastní osoby, zná zásady intimní hygieny a sexuálního života.

Vzdělávací strategie: úzce spolupracujeme s rodiči, upozorňujeme na nevhodné chování, v modelových situacích procvičujeme stereotypy chování vhodné pro krizové situace.

10.2. Sexuální výchova v průřezových tématech

Pedagogové Základní školy speciální, Chotouňská 476, Praha 10 vybrali do svého ŠVP tři průřezová témata Osobností a sociální výchova, Environmentální výchova, Multikulturní výchova. Pro předmět sexuální výchovy se jeví jako vhodné téma **Osobnostní a sociální výchova**. Toto téma formuje osobnost žáka v jeho individuálních potřebách, je zaměřené na každodenní využití v praktickém životě. Učivem jsou konkrétní životní situace. Smyslem osobností výchovy je hledat vlastní cestu ke spokojenosti a dobrým vztahům.

Průřezové téma osobností a sociální výchova se rozděluje dále na dílčí témata, která se posléze integrují do následujících předmětů (uvedené zkratky jsou vysvětleny pod tabulkou), uvedena jsou pouze témata vztahující se nějakým způsobem k sexuální výchově:

Osobní rozvoj	Sebezpoznání a sebepojetí	Prv, Vv, Pv
	Seberegulace a sebeorganizace	M, Pvr, Tv
Sociální rozvoj	Mezilidské vztahy	Pv, PRO
	Spolupráce a soutěživost	ŠVP, sportovní hry
Morální rozvoj	Řešení problému a rozhodovací dovednosti	Pv, Prv
	Hodnoty, postoje praktická etika	Pv, Pvr

Prv – Prvouka

Pv – Pracovní výchova

Tv – Tělesná výchova

Vv – Výtvarná výchova

M – Matematika

PRO – Projekt (zaměřený na konkrétní téma)

ŠV – Školy v přírodě

10.3. Sexuální výchova v jednotlivých oblastech a předmětech

Na začátku je důležité zmínit, že při naplňování vzdělávacích cílů je nutné ve všech předmětech přihlížet k individuálním schopnostem žáků a učivo přizpůsobovat konkrétním možnostem jednotlivým žákům.

Oblasti, do kterých lze zakomponovat sexuální výchovy byla popsána již v části teoretické. Nyní zaměříme pozornost na praktické užití tohoto tématu v jednotlivých vzdělávacích předmětech. Pro přehlednost bude uváděno jednotlivé učivo vztahující se k tématu sexuální výchova v tabulkách.

Vzdělávací předmět prvouka

Spadá do oblasti Člověk a jeho svět. Výuka tohoto předmětu není spojena pouze s výukou ve třídě, jeví se jako vhodné praktikovat výuku také na vycházkách, výletech či školách v přírodě. Předmět prvouka je členěn do tématických okruhů (Místo, kde žijeme; Lidé kolem nás; Lidé a čas; Rozmanitost přírody; Člověk a jeho zdraví). Předmět je vyučován v prvním až šestém ročníku.

tématický okruh	Učivo	ročník
Člověk a zdraví	osobní hygiena	1.
Lidé kolem nás	členové rodiny a vztahy mezi nimi	2.
Lidé kolem nás	mezilidské vztahy, základní pravidla společenského chování, osobní bezpečí	3.
Lidé kolem nás	vztahy mezi vrstevníky, nebezpečí ve společnosti	4.
Člověk a zdraví	péče o zdraví umět upozornit na potíže, osobní hygiena	4.
Lidé kolem nás	rozvoj vztahů při soužití ve společnosti	5.
Lidé kolem nás	protiprávní jednání a jeho postih, lidé a jejich rozmanitosti	6.

Vzdělávací předmět člověk a společnost

Navazuje na předmět prvouka a spadá do oblasti Člověk a společnost. Utváří a rozvíjí osobnosti žáků, formuje postoje a pomáhá orientovat se v mezilidských vztazích. Předmět Člověk a společnost je členěn do tématických okruhů (Historie našeho národa, Člověk ve společnosti, Poznatky o společnosti, Péče o občana). Předmět je vyučován v sedmém až desátém ročníku.

tématický okruh	Učivo	Ročník
Člověk ve společnosti	rodina a skladba rodiny, role členů, základní funkce rodiny	7.
Člověk ve společnosti	Mezilidské vztahy	8.
Péče o občana	zdravotní a sociální péče	8.
Člověk ve společnosti	typy minorit (kulturní, národnostní, sexuální, postižení)	9.
Člověk ve společnosti	mezilidská komunikace, přátelství, láska a partnerské vztahy, manželství a jeho funkce, rovnoprávnost žen a mužů, pravidla společenského chování	10.
Poznatky o společnosti	protiprávní jednání, násilí a agrese, pojem závislosti, týrané zneužívané dítě	10.

Vzdělávací předmět přírodověda

Tento předmět byl vytvořen ze vzdělávací oblasti Člověk a příroda, která navazuje na vzdělávací oblast Člověk a jeho svět. Na druhém stupni zahrnuje základní poznatky o přírodě. Klade důraz na komunikační schopnosti žáka a poznávání vazeb a logických souvislostí a uplatňování je v životě. Je členěn na tématické okruhy (Základy fyziky, Základy chemie, Příroda, Člověk, Základy zeměpisu). Předmět je vyučován v sedmém až desátém ročníku.

tématický okruh	Učivo	Ročník
Člověk	pojmenování částí těla, zásady osobní hygieny	7.
Člověk	prohlubování poznatků o lidském těle, osobní hygiena, léčiva a návykové látky, chování u lékaře	8.
Člověk	nejdůležitější části lidského těla a jejich funkce, základy sexuální výchovy, změn v období dospívání, rozdíly mezi chlapcem a dívkou, pohlavní orgány, sebeukájení, hygiena v období dospívání, hygiena při menstruaci, vztah mezi chlapcem a dívkou, přátelství, láska, vznik nového života	9.

Vzdělávací předmět péče o zdraví

Byl vytvořen ze vzdělávací oblasti Člověk a zdraví a vzdělávacího oboru Výchova ke zdraví. Učí žáky základním poznatkům a dovednostem související se zdravím, které jsou použitelné v běžném životě. Předmět je vyučován v sedmém až desátém ročníku.

tématický okruh	Učivo	Ročník
Člověk a zdraví	vztahy ve dvojici, pojem kamarádství a přátelství, zásady osobní hygieny, poznatky o lidském těle, orientace na těle	7.
Člověk a zdraví	vztahy v rodinném soužití, vztahy ve škole, dětství, puberta, psychické a tělesné změny v dospívání, dospělost, stáří, zásady osobní a intimní hygieny, prevence a ochrana před nemocemi, lékař a návštěva u lékaře, pravidla chování při komunikaci s neznámými lidmi, chování v krizových situacích	8.
Člověk a zdraví	láska a partnerské vztahy, manželství a jeho funkce, pohlavní orgány, početí a těhotenství, prevence rizikového sexuálního chování, sexuální dospívání, biologické změny v dospívání (sekundární pohlavní znaky), sociální role v rodině, homosexualita	9.
Člověk a zdraví	manželství a rodičovství, početí těhotenství a porod, formy antikoncepce, zásady péče o novorozence, pohlavně přenosné choroby (HIV-AIDS, syfilis, hepatitida), prevence rizikového sexuálního chování, význam preventivních prohlídek u lékaře	10.

10.4. Shrnutí tématu sexuální výchova ve Školním vzdělávacím programu Základní školy speciální

Po podrobném prostudování učiva na téma sexuální výchova, které se objevuje ve Školním vzdělávacím programu Základní školy speciální, Chotouňská 476, Praha10, jsem měla možnost dospět k následujícím závěrům.

- Téma sexuální výchovy je postupujícím tématem ŠVP ZSS. Reaguje tak na potřebu vyučovat sexuální výchovu v rámci speciální školy pro žáky s autismem a mentální retardací. Objevuje se ve více předmětech a je tedy možné mezipředmětové propojování a volné přizpůsobování schopnostem jednotlivých žáků.
- Téma je natolik volné, že ho lze vyučovat v rámci hodin ve škole ale i v rámci školy v přírodě či jiných pobytových akcí. Pro přiblížení žákovi lze u tohoto tématu velmi vhodně použít prvky dramaterapie (hraní rolí a nácvik různých situací). Dále je možné s tímto tématem volně pracovat a využívat různých dostupných pomůcek, počítačových programů, výukové filmy a jiné materiály.
- Témata sexuální výchovy se ve více případech objevují pouze ve vyšších ročnících. U dětí s autismem je potřeba témata více rozvíjet a zakomponovávat je do výukových strategií a metod, upevnění vědomostí a poznatků je v některých případech dlouhodobá záležitost.
- Mnohdy je mnoho učiva k tématu sexuální výchova v jednom ročníku a v dalších se k nim nevrací a nenavazuje. Právě u dětí s autismem a mentální retardací je nutné neustálé opakování látky a prohlubování vědomostí systematickým a logicky navazujícím způsobem.
- V nižších ročnících dochází k absenci některých důležitých témat z oblasti sexuální výchovy. Díky znalostem v této oblasti můžeme předcházet některým sociálně patologickým jevům. Jako příklad můžeme uvést témata:
 - rozdíly mezi pohlavím, toto téma se objevuje až v devátém ročníku,
 - sexuální obtěžování a zneužívání, objevuje se v desátém ročníku,
 - téma masturbace na vhodném, či nevhodném místě je zakomponován pouze do jednoho předmětu a to v devátém ročníku

11. ZÁVĚR

Ač je téma sexuální výchovy prostupné mnoha oblastmi lidského poznání, vyučovacími předměty a průřezovými tématy, při výchově a vzdělávání ve škole a má velké zastoupení v klíčových kompetencích, v České republice doposud není dostupný a ucelený výukový materiál, podle kterého by se mohla vyučovat sexuální výchova u dětí s autismem a mentální retardací. Záleží tedy na samotném pedagogovi a jeho vlastním přístupu k tomuto tématu.

Vzhledem k značným současným společenským změnám, včetně nutnosti přehodnocení některých tradičních etických hodnot, musíme nahlížet na individuální štěstí každého lidského jedince se značnou zodpovědností. Zejména v případě, že jsme díky výchovným a vzdělávacím cílům spoluzodpovědní za optimální vývoj dětí, mládeže včetně populace s různým druhem postižení.

V oblasti sexuality osob s autismem a mentálním postižením prozatím postrádáme exaktní výzkumy, které by byly užitečným vodítkem pro výchovné a vzdělávací cíle, jak v rodině, tak ve škole. V mnoha případech se musíme řídit do jisté míry vžitou praxí, která však v souvislosti se společenskými změnami nemusí plně odpovídat aktuálním potřebám všech jedinců s konkrétními různými typy postižení.

Ze závěrů mé bakalářské práce vyplývá, že je tato problematika stále do jisté míry tabuizována nedostatečným množstvím faktů, které by mohly podstatně situaci v oblasti sexuální výchovy osob s autismem a mentálním postižením posunout kupředu. Rámcově vzdělávací programy jsou tedy příležitostí, kam promítnout očekávané společenské požadavky a harmonizovat s aktuální situací. Stejně tak, jak společnost přijala jiná tabuizovaná témata, je potřeba dále propagovat výchovné strategie vedoucí k zodpovědnému a společensky přijatelnému mezilidskému soužití všech lidských jedinců.

Oblast školství v posledních letech prošla velkými změnami ať již je to nový školský zákon či rámcově vzdělávací programy. Zavádění školních vzdělávacích programů do všech typů vzdělávacích zařízení nám umožňuje propracování a doplnění stávajících osnov, což pedagogům dává prostor a možnost reagovat na aktuální potřeby a požadavky společnosti a žáků samotných.

Z mé bakalářské práce dále vyplývá, že i v základní škole speciální je důležité zakomponovat téma sexuální výchovy do výuky. Vzhledem k tomu, že na sexuální výchovu doposud nebyl vytvořen jednotný metodický materiál, je možné se prozatím

inspirovat dostupnými materiály, které se již používají v sociálních, vzdělávacích či zdravotních zařízeních, které pracují s populací dospělých lidí s autismem a mentální retardací.

V České republice se poslední dobou problematice sexuální výchovy osob s různými druhy postižením začalo velmi intenzivně věnovat, ačkoli je to prozatím práce s dospělými jedinci, lze do budoucna očekávat, že se vytvoří metodické materiály i do škol pro děti a dospívající mládež. V posledních letech proběhly již dvě celostátní odborné konference s tematikou sexuální výchova osob s mentální retardací, které pořádalo občanské sdružení Orfeus. Na tomto odborném poli již působí řada odborníků, kteří se danou problematikou dlouhodobě odborně zabývají.

Jako velmi vhodné se jeví, začít s tématem sexuální výchovy u dětí s autismem a mentální retardací, v útlém věku a dále toto téma smysluplně rozvíjet. Záleží však vždy na úrovni daného jedince s postižením a na míře rozvoje jeho mentálních schopností. Škola by se měla nejenom v tomto tématu stát pružnou a spolupracující organizací s rodinou. Měla by také umožnit a zprostředkovat informace každému svému žákovi, který by po absolvování povinné školní docházky byl v tomto oboru dobře informován a vzdělán. Nezbyvá než popřát všem lidem, kteří pracují s lidmi s autismem a mentální retardací, aby při již tak velkém úsilí a náročné práci nezapomínali na téma sexuální výchovy a vhodným způsobem s tímto tématem pracovali.

SEZNAM LITERATURY

- 1) HOWLIN, P.: *Autismus u dospívajících a dospělých*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-041-0
- 2) JANIŠ, K., MARKOVÁ, D.: *Příspěvky k základům sexuální výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-621-1
- 3) ŠILEROVÁ, L.: *Sexuální výchova*. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0291-6
- 4) ŠTĚRBOVÁ D.: *Sexualita osob s mentálním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-80-244-1689-2
- 5) ŠTĚRBOVÁ D.: *Sexuální výchova a osvěta u osob s mentálním postižením*. Praha: SPRSV, 2009. ISBN 978-80-7415-005-0
- 6) UZEL, R., MITLÖHNER, M.: *Vybrané otázky lidské sexuality*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-890-7041-609-9
- 7) Mezinárodní klasifikace nemocí 10. revize. *Duševní poruchy a poruchy chování*. Praha: Psychiatrické centrum Praha, 2000. ISBN 80-85121-44-1
- 8) Sborník materiálů s celostátní konference. *Sexualita mentálně postižených*. Praha: Orfeus, 2004
- 9) Sborník materiálů s celostátní konference. *Sexualita mentálně postižených*. Praha: Orfeus, 2009

Časopisy:

ŠTĚRBOVÁ, D.: *Sexualita osob s mentálním postižením není tabu!*. Psychologie dnes. 2009, roč. XV, č. 11, s. 52-54. ISSN 1212-9607

Elektronické zdroje:

- 1) LEČBYCH, M.: *Sexualita dospívajících osob*. [online]. [cit. 2010-3-28]. Dostupné na <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=1113>
- 2) VEGLÁŘOVÁ, M.: *Sexualita lidí s mentální retardací a duševním onemocněním*. [online]. [cit. 2010-3-10]. Dostupné na <http://www.venglarova.cz/pripravovane-akce/ke-stazeni/sexualita-lidi-s-mentalnim-postizenim-2009.pdf>
- 3) Výzkumný ústav pedagogický Praha: *Rámcově vzdělávací program*. [online]. [cit. 2010-2-21]. Dostupné na http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVP-ZSS_kor-final.pdf
- 4) VYKYDALOVÁ, H.: *Sexuální identita*. [online]. [cit. 2010-2-21]. Dostupné na <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=1184>

Další zdroje:

Školní vzdělávací program Základní školy speciální, Chotouňská 476, Praha 10

Přílohy

Dostupné pomůcky, které se dají využít k výuce sexuální výchovy.

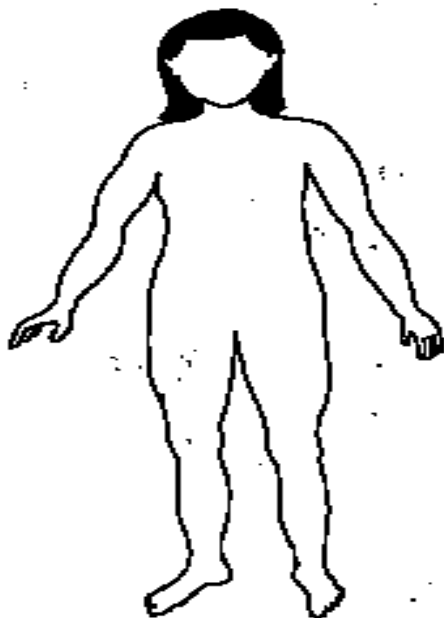
- Animovaný film „O SEXU“ a dokumentární film „VZTAHY“

Tento vzdělávací materiál vydalo občanské sdružení Inventura, o. s. Je určen lidem s mentální retardací. Lze ho využít při výuce sexuální výchovy.

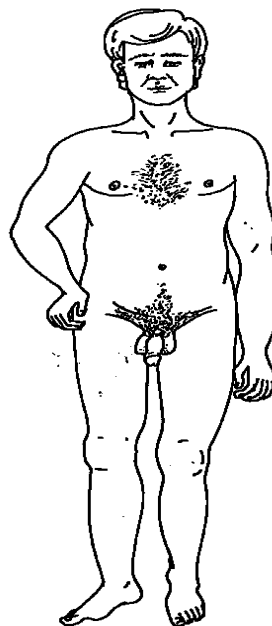

➤ **Listy sexuality**

Tento materiál je určen především pro praktickou práci se sexualitou lidí s postižením. Autorem je Petr Eisner a Sylvie Mikulcová. Materiál vydal program vzdělávání pohoda (www.pohoda-help.cz).

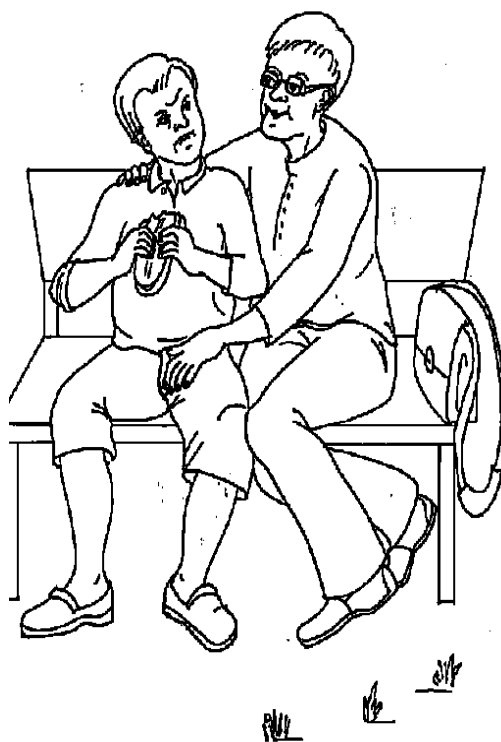
Postava ženy na doplnění.

Dospělý nahý muž.

Pohlavní styk.

Obtěžování.

Další dostupný materiál:

- Dokumentární film „**Sexuální výchova aneb o sexu od A až do Z**“.
- Výchovně vzdělávací program **O dospívání a menstruaci** od Johnson and Johnson.
- Informační brožura od sdružení nenarozeného života - **Člověk od samého začátku**.
- Počítačové programy **Rodinná a sexuální výchova nebo Sexuální výchova pro žáky ZŠ a SŠ** od Terasoftu.
- Kniha **Encyklopedie pohlavního života** - nakladatelství Slovart.
- Kniha **Sexuální výchova** – nakladatelství Trizonia.
- Kniha **Jak jsem přišel na svět** – nakladatelství Mladá fronta

Seznam vybraných organizací a jednotlivců, kteří se věnují tématu sexuální výchovy lidí s autismem a mentální retardací:

- Orfeus, www.orgeus-cz.cz
- Pohoda, www.pohoda.cz
- Inventura, www.inventura.org
- Portus, www.portus.cz,
- Máme otevřeno, které provozují portál www.dobromysl.cz
- QUIP – Společnost pro změnu, www.kvalitavpraxi.cz
- Modrý klíč, www.modry-klic.cz
- Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu, www.planovanirodiny.cz
- PhDr. Dana Štěrbová, PhD. – Univerzita Palackého Olomouc
- Mgr. Zdeňka Kozáková – katedra speciální pedagogiky PdF UP v Olomouci
- JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc. - Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové
- MUDr. Jana Spilková, Psychiatrická léčebna Bohnice
- PhDr. Barbora Bazalová PhD. – Pedagogická fakulta Masarykovi univerzity
- Petr Eisner, Dis. – společnost Pohoda
- PhDr. Martina Venglářová – psychoterapeut, supervizor, lektor